

Szivós Kristóf

A bíróság visszautasítási joga a német, osztrák és magyar perjogi kodifikáció tükrében¹

Absztrakt

A német perjog a 16. század kezdetétől az egységes birodalmi perrendtartás megalkotásáig az eshetőségi elvre épült, amely megkövetelte a felektől az előadásai során a kumulációt; ennek elmaradása a későbbi előadást kizárta. A 18. század végétől azonban megindultak azok a reformmozgalmak, amelyek az úgynevezett liberális perrend kialakulását eredményezték. A tanulmány ezt a folyamatot vizsgálja, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy egyáltalán miért alakultak ki a különböző (liberális, szociális és szocialista) modellek. A tanulmány végigveszi a legfőbb 18–19. századi német, osztrák és magyar reformtörekvéseket, valamint azon eszközöket, amelyekkel az elkészült perrendtartások a perelhúzást meg kívánták akadályozni. A liberalizmus ugyanis nemcsak a rendelkezési és tárgyalási elvek érvényesülését jelenti, hanem abban is megnyilvánul, hogy a bíróság hogyan tudta szankcionálni az ezekkel való visszaéléseket.

The Judicial Right of Rejection in the Context of the German, Austrian and Hungarian Procedural Codification

Abstract

From the beginning of the 16th century until the enactment of the unified imperial code of civil procedure, the German civil procedure was based on the principle of contingent cumulation, which demanded aggregation from the parties in their submissions; a failure to do so resulted in the preclusion of latter submission. From the end of the 18th century, however, those reform movements started which resulted

¹ A K 138618 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K 21 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

in the formation of the so-called liberal civil procedure. The study examines this period, and answers the question why these (liberal, social and socialist) models evolved. The study reviews the main German, Austrian and Hungarian reforms of the 18–19th centuries and also those tools with which the codified civil procedures tried to avoid the undue delay of the proceeding. This liberalism had an effect not only on the principles of disposition and party presentation but on the tools with which the court could sanction the abuse of these.

1. Bevezetés

A 19. századi kontinentális perjogi reformmozgalmak eredményeként a polgári perjogban utat tört a nyilvánosság, szóbeliség és közvetlenség elveinek érvényesülése. Ez ugyanakkor együtt járt azzal is, hogy a felek perelhúzó magatartását a perrendtartások más megközelítéssel kívánták megakadályozni, mint a korábbi perjog.

A tanulmány bemutatja a bírósági visszautasítás megjelenésének körülményeit, valamint a német, osztrák és magyar perjogi szabályozás jellemzőit. Kiemelendő, hogy az elkészült német és osztrák perrendtartások azóta is hatályban vannak, ám míg a német perjogban egy sor novella készült el az elmúlt 150 évben, amelyeken keresztül a német perrendtartás lényegében modellt váltott, addig az osztrák perjog viszonylagos stabilitást mutatott, hiszen két fontos novella jellemzi történetét (1983 és 2002).² Mindazonáltal mindkét állam perjoga vonatkozásában elmondható, hogy fejlődéstörténetük nagy vonalaikat tekintve a 19. század végére lezárult. Külön érdekesség, hogy míg a 19. században a német perjogra jellemző volt a jogösszehasonlítás, addig a kodifikációt követően „befelé fordult”, az osztrák perjog figyelembevételét leszámítva az 1970-es évekig lényegében külföldi behatásokról nem beszélhetünk.³

A magyar perjog vonatkozásában azt szükséges rögzíteni, hogy az osztrákok 1850-es évekbeli fellépéséig (és saját rendtartásuk bevezetéséig) a magyar perjog lemaradása álláspontom szerint jelentős volt, hiszen még az 1850-es évek kezdetén is a rendi kori perjog és az octaviális bíraskodás volt a meghatározó. Ezt a lemaradást sikerült a jogalkotónak és a jogtudománynak olyan mértékben

² Andrea Wall: Austria and Germany – A History of Successful Reforms. In C. H. van Rhee – Fu Yulin (szerk.): *Civil Litigation in China and Europe. Essays on the Role of the Judge and the Parties*. Dordrecht, Springer, 2014. 147.

³ Burkhard Hess: Deutsches Zivilprozessrecht zwischen nationaler Eigenständigkeit und europäischem Anpassungszwang. *Ritsumeikan Law Review*, 27. (2010). 191.

ledolgoznia – és ehhez egyébként az osztrákok 1850-es évekbeli fellépése nagyban hozzájárult –, amelynek eredményeként 1915-ben egy európai színvonalú kódex léphetett hatályba.

2. Kiindulópont: a 19. századi reformok előzményei

A 19. század eleji német és osztrák perjog vonatkozásában több tényezőt szükséges rögzíteni, ugyanakkor a két rendszer teljesen más utat járt be addig, amíg el nem fogadták a modern polgári perrendtartásukat.

2.1. A német perjogi reformok előzményei

A római jog 1495. évi recepciója és különösen a 16. századi kamarai rendtartások következtében kialakuló közös jog perjogának alappillére az eshetőségi elv volt,⁴ ami azt jelentette, hogy a feleknek az eljárás során egy adott szakban kellett valamennyi tényállításukat és bizonyítékaikat előterjeszteniük.⁵ Amennyiben elmulasztották, akkor azt később már nem tehették meg. Azt is fontos kiemelni, hogy ezen előterjesztési szak végén a bíróság úgynevezett bizonyítási ítéletet hozott, amely egyfelől megtestesítette az említett kizárást, másfelől pedig rögzítette a bizonyításra vonatkozó rendelkezéseket (kinek, mit és hogyan kell bizonyítania).⁶

A 18. század utolsó harmadában bizonyos reformmozgalmak indultak meg a Német-római Birodalom területén – ahol egyébként a partikuláris jogalkotás volt a jellemző –, amelynek legismertebb eredménye az 1781. évi Corpus Juris Fridericianum és az 1793. évi általános porosz bírósági rendtartás (AGPO). Ez utóbbi rendtartást Kengyel Miklós a szocialista perjog előfutárának nevezte,⁷ nem véletlenül, hiszen a poroszok úgy kívánták kiiktatni az eljárásból az eshető-

⁴ Josef Schulte: *Die Entwicklung der Eventualmaxime. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1980. 3.

⁵ Rafael Klingler: *Die Eventualmaxime in der Schweizerischen Zivilprozessordnung*. Zürich, Helbing & Lichtenhahn, 2010. 3.

⁶ A bizonyítási ítélet természetéről részletesen lásd Hans Ulrich Engel: *Beweisinterlokut und Beweisbeschluss im Zivilprozeß*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1992. 50–104.

⁷ Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, Osiris, 2003. 211–232.

ségi elvet, hogy a bírónak erős hatalmat adtak a felekkel szemben, a rendelkezési és a tárgyalási elvekkel szemben az officialitás és a nyomozati elv került előtérbe.⁸

A felvilágosult abszolutizmus reformjai mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a francia megszállás és részben a 19. századi liberalizmus eredményei,⁹ ugyanis míg a német eljárásjog kiépítette az extrém írásbeliség elvét, addig a francia per-jogban megmaradt a korábbi ismert szóbeliség és a közös birodalmi jog szerinti titkossággal szemben a nyilvánosság elve.¹⁰

Az 1806. évi francia polgári perrendtartás (*Code de procédure civile*) – a liberális per előfutára¹¹ – nemcsak külső modellként szolgált a kodifikációs munkálatokhoz, hanem egyfajta belső, „német” modellként is,¹² tekintettel arra, hogy miután a franciák 1807-ben megszállták a Rajnán túli területeket – bevezetve a francia Pp.-t (a *Code civil*lel együtt) –, és azt a poroszok az 1815. évi bécsi kongresszus során megkapták, a területet nem integrálták jogilag a többi porosz területbe, így ott továbbra is a francia eljárásjog volt hatályban.¹³ James Goldschmidt kiemelte, hogy a francia jog „hamar olyan népszerűvé vált, mint amilyen népszerűtlen volt a közös birodalmi jog”.¹⁴ Ezek alapján elmondható, hogy

⁸ Martin Ahrens: *Prozessreform und einheitlicher Zivilprozess. Einhundert Jahre legislative Reform des deutschen Zivilverfahrensrechts vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Verabschiedung der Reichszivilprozessordnung*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007. 104–105.

⁹ Raoul Charles van Caenegem: *History of European Civil Procedure*. In Mauro Cappelletti (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law Vol. XVI. Civil Procedure*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014. 92.

¹⁰ Hans-Gerhard Kip: *Das sogenannte Mündlichkeitsprinzip. Geschichte einer Episode des deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1952. 28.

¹¹ Kengyel (2003): i. m. 25–46. A törvény megalkotásáról lásd legújabban Augusto Chizzini: *Der Code de procédure civile und Napoleon: Einige Überlegungen – aus Anlass seines zweihundersten Todestages – zu dem Mythos von einer liberalen Kodifikation. Zeitschrift für Zivilprozess*, 135. (2022), 1. 80–87.

¹² Kengyel (2003): i. m. 48.

¹³ A francia reformok egyébként három okból voltak a német területen fontosak: egyrésről az említett közvetlen alkalmazás révén, másfelől évtizedeken keresztül újra és újra visszatértek a tudományos és politikai viták az új eljárási alapelvek és bírósági szervezetrendszer előnyeiről és hátrányairól, valamint harmadrészt 1848 után a legtöbb német állam átültette a nyugati reformok lényeges elemeit a belső jogrendszerbe. Peter Oestmann: *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2015. 223.

¹⁴ James Goldschmidt: *Zivilprozessrecht*. Berlin, Julius Springer, 1932. 18. Maga a *Code de procédure civile* alapvető újítást nem vezetett be az eljárás lényegét tekintve, csak a korábban meglévő jogot foglalta egységes szerkezetbe. Mittermaier, Carl Joseph Anton: *Der gemeine deutsche bürgerliche Prozeß in Vergleichung mit dem preußischen und französischen Civilverfahren und mit den neuesten Fortschritten der Prozeßgesetzgebung I*. Bonn, Adolf Marcus, 1822. 43–44.

a német területeken a 18–19. században három perjogi rezsim létezett egymás mellett: a porosz eljárásjog, a francia eljárás és a közös birodalmi jog rendszere.¹⁵ Goldschmidt ugyanakkor negyedik rendszerként hivatkozik a hannoveri perjogra,¹⁶ amelynek perrendtartása egyébként 1850-ben készült el,¹⁷ jelentősen építve egyébként a szóbeliség elvére.¹⁸

2.2. Az osztrák reform előzményei

A polgári eljárásjog az osztrák örökös tartományokban ugyanazon általános elvek mentén fejlődött, mint más német területeken, így ahhoz hasonlóan a partikuláris jogfejlődés játszott meghatározó szerepet. Az egyes örökös tartományokat a jogfejlődés alapján két csoportra oszthatjuk: az északabbra fekvő területeken (különösen Csehország, de Morvaország és Ausztria Enns folyótól délre fekvő területei is idetartoztak) a közös birodalmi jog szabályai szerint folytak az eljárások, míg délen (elsősorban Stájerországban) a helyi germán szabályok éltek tovább; előbbi a titkos írásbeli eljárás és a kötött bizonyítás, utóbbit a nyilvános szóbeli eljárás és a szabad bizonyítás jellemezte.¹⁹ A 18. század közepétől jelentek meg az egysegítő törekvések,²⁰ mivel a felvilágosult abszolutizmus során elérendő célként merült fel az igazságszolgáltatás centralizációja is.²¹

Az osztrák örökös tartományokban (1804 után Osztrák Császárság) a 18. század végétől 1898-ig a polgári per rendes eljárását két rendtartás szabályozta: az 1781. évi általános bírósági rendtartás (AGO) és az 1796. évi nyugat-galiciai

¹⁵ Ahrens (2007): i. m. 1.

¹⁶ Goldschmidt (1932): i. m. 19. Lásd még Knut Wolfgang Nörr: *Ein geschichtlicher Abriss des kontinental-europäischen Zivilprozesses in ausgewählten Kapiteln*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2015. 121.

¹⁷ Otto Mühl: Beweisinterlokt und Beweisbeschluss im hannoverschen Prozeßrecht und der geltenden Reichszivilprozeßordnung. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 66. (1953) 3. 177.

¹⁸ Adolf Wach: *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*. I. kötet. Leipzig, Duncker & Humblot, 1885. 138.

¹⁹ Werner Ogris: Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918. In Adam Wandruszka – Peter Urbantisch (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. II. kötet. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1975. 572–573.

²⁰ Arthur Engelmann et al.: Germany and Austria. In Robert Wyness Millar (szerk.): *A History of Continental Civil Procedure*. Boston, Little, Brown and Company, 1928. 628.

²¹ Norbert Schoibl: *Die Entwicklung des österreichischen Zivilverfahrensrechts*. Frankfurt (aM) – Bern – New York, Peter Lang, 1987. 33.

bíróági rendtartás (WGO). A kettőt csak a történelmi hűség miatt érdemes külön megemlíteni, hiszen különbség alig volt közöttük.²²

Az AGO-ban a rendes írásbeli per számított főszabálynak, amely a közös birodalmi jog legszigorúbb formáját alkalmazta. Az eljárás titkos volt, az eshetőségi elv által uralt és közvetett, valamint a féluralom jellemezte²³ a tárgyalási elv erős érvényesülése mellett. Emellett a feleket teljes körű rendelkezési jog illette meg, a bírói pervezetési jogosítványok a felek perceseikeményei megengedhetőségének vizsgálatára és az egyes beadványok törvényi kellékeinek vizsgálatára szorítkozott.²⁴ A közös birodalmi jog előnyben részesítése nem meglepő, ha számításba vesszük, hogy már a kompiláció kezdetén annak hatása érvényesült a munkálatok során, tekintettel arra, hogy az első általános tervet Joseph von Azzoni, majd annak korai halála után tanítványa, Bernhard Zencker készítette;²⁵ mindketten prágaiak voltak, ahol a közös jog volt az alkalmazandó.

A 19. századi osztrák perjogi reformtörekvéseket két fő aspektus jellemezte: egyrészt a számos kudarcba fulladt kísérlet arra, hogy egy modern perjogi kodifikációval helyezték hatályon kívül az AGO-t, másrészt pedig az az érdekes tendencia, hogy egyre több és több ügyet kivontak a rendes eljárás (azaz az AGO) hatálya alól azzal, hogy gyorsított és egyszerűsített eljárási rendeket alkottak, ahol a szóbeliséget és közvetlenséget kívánták érvényesíteni (*leges fugitivae*).²⁶

²² Ogris (1975): i. m. 572. A WGO megalkotásának körülményeiről lásd Raban Freiherr von Canstein: *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des österreichischen Civilprozessrechtes*. I. kötet. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1880. 184–204.

²³ Wolfgang Jelinek: Einflüsse des österreichischen Zivilprozessrechts auf andere Rechtsordnungen. In Walther J. Habscheid (szerk.): *Das deutsche Zivilprozessrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Giesecking, 1991. 50; C. H. van Rhee: Civil Litigation in Twentieth Century Europe. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 75. (2007) 3. 307–308.

²⁴ Franz Klein – Friedrich Engel: *Der Zivilprozess Oesterreichs*. Mannheim–Berlin–Leipzig, Bensheimer, 1927. 31.

²⁵ Franz Klein-Bruckschwaiger: Zur Entstehung der Allgemeinen Gerichtsordnung. Das Werk des Schweizers J. H. Froidevo. *Juristische Blätter*, 89. (1967), 7–8. 193.

²⁶ Paul Oberhammer: Speeding up civil litigation in Austria: past and present instruments. In C. H. van Rhee (szerk.): *The Law's Delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation*. Antwerpen–Groningen, Intersentia, 2004. 221; Paul Oberhammer – Tanja Domej: Germany, Austria, Switzerland (ca. 1800–2005). In C. H. van Rhee (szerk.): *European Traditions of Civil Procedure*. Antwerpen–Oxford, Intersentia, 2005. 118; Schoibl (1987): i. m. 41; A *leges fugitivae* kifejezésre lásd Paul Oberhammer – Tanja Domej: Delay in Austrian Civil Procedure and the Legislator's Response. In C. H. van Rhee (szerk.): *Within a Reasonable Time. The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*. Berlin, Duncker & Humblot, 2010. 256.

A két legjelentősebb perjogi reform az 1845. évi sommás eljárási pátens és az 1873. évi bagatelleljárási törvény.²⁷

2.3. A magyar reform előzményei

Az AGO-t az osztrákok két alkalommal is bevezették Magyarországon: először maga II. József 1785-ben (ez volt a *Novus Ordo Judiciarius* vagy másképpen *Novus Ordo*)²⁸ – amelyet halálos ágyán visszavont híres „tollvonásával” –, nagy lépést jelentve a polgári korszak egységes, centralizált és államosított jogszolgáltatási szervezetének kialakítása felé.²⁹ E bevezetés azt eredményezte, hogy a polgári peres eljárást első ízben általánosságban szabályozta egységes jogszabály.³⁰

A második életbeléptetés pedig a neoabszolutizmus idejére esett az 1852. szeptember 16-án kelt igazságügy-miniszteri rendelettel kibocsátott *ideiglenes polgári perrendtartás* név alatt. Az utóbbi alapjául a szabadságharc bukása és az szolgálta, hogy az osztrákok az egységes birodalmi koncepcióból kiindulva szabályozták Magyarország igazságszolgáltatását.³¹ A név különböző volt ugyan, de a jogszabály ugyanaz: az ideiglenes perrendtartás az AGO magyarországi recepciójának volt tekinthető.³²

²⁷ Oberhammer–Domej (2005): i. m. 118.

²⁸ Lásd részletesen Varga Endre: A magyar igazságszolgáltatás átszervezése II. József korában. *Századok*, 94. (1960), 5–6. 736–749; Papp László: Az Ordo judiciarius pro omnibus tribunalibus et foris judiciariis Regni Hungariae praescriptus. *Miskolci Jogi Szemle*, 12. (2017), 1. 87–99.

²⁹ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság, 1996. 94.

³⁰ Papp (2017): i. m. 88.

³¹ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media, 1997. 111. Bár az igazságszolgáltatás történetében a „cezúrát” nem 1848, hanem 1869 jelentette azzal, hogy akkor vált a bíraskodás állami feladattá, ehhez az „előtanulmányt” a neoabszolutizmus kori birodalmi törekvések adták. Balogh Judit: A neoabszolutizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In Birher Nándor et al. (szerk.): *Studia in honorem István Stipta 70*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2022. 78.

³² Homoki-Nagy Mária: Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről. In Hajdú József (szerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*. Szeged, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 92.

Bár az Országbírói Értekezlet az ideiglenes perrendtartás hatályon kívül helyezése mellett döntött,³³ az mégis nagy hatást gyakorolt a magyar perjog fejlődéstörténetére. A kiegyezés után természetesen felmerült a bírósági szervezetrendszer és a perjog reformjának kérdése. Különösen az ügyvédi kar sürgette a szervezetrendszer reformját, mivel „hiányos szervezet mellett rossz bírák kezében a legjobb törvény is elveszti jótékony hatását”.³⁴ E helyütt érdemes megjegyezni, hogy a neoabszolutizmus korszakával ellentétben élénk jogirodalmi vita folyt az eljárási törvényekről is, amely korábban a sajtóviszonyok és az „általánosan uralkodó passivitás” miatt nem volt jellemző.³⁵

Az igazságügyi szervezeti reformokat a jogalkotó a külföldi példákat látva *azonnal végre is hajtotta*,³⁶ azonban a perjog tekintetében ezt nem lehetett megtenni, mivel az új bírósági szervezet még nem állt olyan szilárd lábakon, hogy elbírija a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló polgári perrendet.³⁷ Ebből következően az országgyűlés *ideiglenes jelleggel*³⁸ fogadta el az 1868. évi LIV. törvénycikket a polgári törvénykezési rendtartásról (Trt.), amely új korszakot nyitott

³³ Ráth György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. 76. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy mivel például Erdélyre nem terjedt ki az ITSZ hatálya – mivel az osztrákok azt Magyarországtól elkülönítve szervezték meg a neoabszolutizmus korában, lásd Stipta (1997): i. m. 113. –, így 1869-ig ott az ideiglenes perrendtartás maradt hatályban.

³⁴ Ökröss Bálint: *A törvénykezés reformjai*. Pest, Eggenberger, 1869. 5.

³⁵ Schnierer Gyula: Észrevételek a polgári törvénykezési rendtartás javaslatára. *Jogtudományi Közöny*, 2. (1867), 42. 260.

³⁶ Lásd többek között az 1869. évi IV., az 1871. évi VIII., IX., XXXI. és XXXII. törvénycikkeket. A korszak szervezeti reformjainak monografikus feldolgozását adja Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. és különösen a felsőbbbíróóságok reformjára nézve lásd Máthé Gábor: A felsőbbbíróági reform és a polgári törvénykezési rendtartás. In Kiss Daisy – Varga István (szerk.): *Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003. 655–670. A rendes bírósági szervezetet ezt követően csak az 1890. évi XXV. törvénycikkkel érte változás, amikor felállították az ítélőtáblákat. A törvény megalkotásának körülményeiről lásd Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Itélőtáblák, bírói jogviszony, esküdtsek*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006. 26–39.

³⁷ Magyary Géza: Magyar perjogi reformmozgalmak. In Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai a polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből. I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. 11. Az igazságügy-minisztériumi javaslat is számos változáson esett át az országgyűlési vita során. Lásd Ökröss Bálint: Közlemények az orsz. bizottság tanácskozásairól a törv. rendtartás tárgyában. *Jogtudományi Közöny*, 2. (1867a), 40. 244–245.

³⁸ Indokolás a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslatához. In *Az 1910. évi június hó 25-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai*. IV. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1910. 73. ir. 133.

a magyar jogszolgáltatásban³⁹ annak ellenére, hogy nem jelentett előrelépést a szóbeliség és közvetlenség elve felé. A törvény végső soron tehát az ideiglenes perrendtartáson és ezen keresztül az AGO-n alapult, mivel a magyar joggyakorlat hozzászólt.⁴⁰

3. A szóbeli tárgyalás egységességének lényege

A fentebb bemutatott, eshetőségi elven, valamint a tényállítások és a bizonyítás elválasztásán alapuló rendszerben jelentett paradigmaváltást a szóbeli tárgyalás egységességének elve. Franz Klein – az osztrák polgári perrendtartás (öZPO) megalkotója – ugyanis alapmunkájában, a *Pro futuro*-ban úgy fogalmazott, hogy a szóbeli per koncentrációja az eshetőségi elvvel nem valósítható meg,⁴¹ azt más eszközökkel kell elérni. A perelhúzás és a koncentráció új eszközrendszerének keretét a szóbeli tárgyalás egységessége szolgált, amelyet másképpen a perbeli cselekvés szabadságának is neveztek.⁴²

Mindhárom perrend gyakorlatilag ugyanazon tartalommal mondta ki azt a szabályt, hogy tényállítások és bizonyítékok az utolsó szóbeli tárgyalás berekesztéséig bármikor, szabadon előadhatók.⁴³ Ezzel mindhárom törvény kimondta a szóbeli eljárásoktól elválaszthatatlan elvi tételt,⁴⁴ amely szerint a szóbeli tárgyalás egységes egész.

4. A bírósági visszautasítási jog érvényesülésének keretei

Bár mindhárom törvény nagy szabadságot biztosított a felek számára nyilatkozataik előterjesztésére, e szabadság nem érvényesült korlátok nélkül. A perrendek

³⁹ Ökröss Bálint: Polgári törvénykezési rendtartás. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867b), 24. 121.

⁴⁰ Kengyel (2003): i. m. 148. Garay Dezső úgy jellemezte az AGO-t, hogy az az „igazság azon forrása”, amelyből a jogalkotó merített. Garay Dezső: Még egyszer a ptr. 113. §-ról. *Jogtudományi Közlöny*, 14. (1879), 37. 293.

⁴¹ Klein, Franz: *Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Oesterreich*. Leipzig–Wien, Deuticke, 1891. 72; Klein–Engel (1927): i. m. 267.

⁴² Lásd Georg E. Kodek – Peter Mayr: *Zivilprozessrecht*. Wien, Facultas, 2018. 97.

⁴³ Pp. 221. § 1. mondat, dZPO 251. § 1. mondat, öZPO 179. § 1. mondat.

⁴⁴ Az osztrák polgári perrendtartás miniszteri indokolásának szóhasználat. *Materialien zu den neuen österreichischen Civilprocessgesetzen*. Bd. I. Wien, k.k. Justizministerium, 1898. 261.

ugyanis ismertek olyan eseteket, amikor a bíróság egyes előadásokat nem megfelelő idejűeknek minősíthetett, és azokat szankcionálhatta. E szankciók többfélék lehetnek, a tanulmány azt vizsgálja, amikor a bíróság úgy döntött, hogy a fél előadásait nem veszi figyelembe a döntés meghozatalakor a nem megfelelő időben való előterjesztés miatt. Ekkor lényegében a bíróság visszautasította a fél előadását, ami akár pervesztességet is eredményezhetett. Ebben az esetben lényegében a joggal való visszaélés egyes perjogi vetületeivel állunk szemben.⁴⁵ Ahogy Hugo Schauer fogalmazott, a törvény „erélyesen harczol a *chicane* ellen”.⁴⁶

Perbeli *chicane* esetén arról volt szó, hogy a fél valamely jogát gyakorolta, hiszen a tárgyalás bezárásáig szabadon megtehetette az előadást, ugyanakkor jogát vagy cél nélkül, pusztán a másik fél károsítása vagy bosszantása szándékával gyakorolta, vagy ugyan a joggyakorlásnak volt más célja is, de a másik félnek olyan mértékű károsítását okozta, amely nem volt arányban a joggyakorlással elérhető előnnyel.⁴⁷ Itt a „más cél” alatt elsődlegesen azt kell érteni, hogy a bíróság figyelembe vegye a fél adott nyilatkozatát, és például lefolytasson egy bizonyítást. Az „olyan mértékű károsítás” pedig elsősorban azt jelentette, hogy az ellenérdekű fél joggal várhatta, hogy a bíróság megfelelő időben eldönti a jogvitát.

4.1. A német perrend megoldása

A dZPO a figyelmen kívül hagyást csak *öt konjunktív feltétel* fennállása esetén lehetett alkalmazni,⁴⁸ mégpedig akkor, ha *a)* az alperes védekezési eszközt terjeszt elő, amely *b)* késedelmes (azaz arra korábban is lehetőség lett volna), amelynek *c)* figyelembevételre a per eldöntését késleltetné; *d)* a késedelmes előadás megítélése során a bíróság arra a *meggyőződésre jut*, hogy az alperest a perelhúzás szándéka vezette, vagy durva gondatlanság terhelte, és mindezek fennállása esetén is csak abban az esetben, ha *e)* erre vonatkozólag kérelmet terjesztettek elő.⁴⁹ Ehhez, úgy

⁴⁵ *Újlaki* tanulmányában áttekintette a joggal való visszaélés perjogi szankcionálásának kérdését. *Újlaki László: Visszaélés a joggal a polgári eljárásban. Jogtudományi Közlöny*, 44. (1989), 9. 455–461.

⁴⁶ Hugo Schauer: A szóbeli tárgyalás elhalasztása. *Jogtudományi Közlöny*, 46. (1911), 47. 398.

⁴⁷ Szladits Károly: A magánjogi tényállások. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. I. kötet. Budapest, Grill, 1941. 367.

⁴⁸ A. Förster – Richard Kann: *Die Zivilprozessordnung für das Deutsche Reich*. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1913. 711.

⁴⁹ dZPO 252. § Azon védekező eszközöket, amelyeket az alperes késedelmesen adott elő, a bíróság kérelemre visszautasíthatja, amennyiben azok figyelembevételre a jogvita elintézését késleltetné,

gondolom, hatodik feltételként hozzá kell tennünk, hogy a fentiek fennállása esetén is akkor lehetett visszautasítani az alperes előadását, ha *f)* a bíróság úgy döntött, hiszen a bírói diszkréció még az előbbi öt feltétel fennállása esetén is gátat szabhatott a kizárás (preklúzió) alkalmazásának.

Jürgen Damrau perjogi alapelvekről szóló munkájában elismerte, hogy a CPO elfordult az eshetőségi elvtől, ugyanakkor úgy fogalmazott, hogy „[m]indazonáltal vannak olyan jogszabályi rendelkezések, amelyek a tények előterjesztésével és a bizonyítékok rendelkezésre bocsátásával kapcsolatos preklúzió kilátásba helyezése miatt az eventualitás irányába mutatnak”.⁵⁰ Ezt követően felsorolta ezen CPO-beli rendelkezéseket, és első helyen említette a 252. § 1. bekezdést. Ez álláspontom szerint azzal magyarázható, hogy Damrau túl általánosan fogalmazta meg az eshetőségi elv jellemzőit, hiszen valamennyi bíró vagy törvény által meghatározott időpontot idesorolt, amely preklúziós hatása következtében egy eljárási szakot hoz létre. Ebből kiindulva ugyanakkor a szóbeli tárgyalás egységessége fogalmilag nem is létezhetne, hiszen a tárgyalás berekesztése is egy meghatározott időponthoz köthető, valamint preklúziós hatású, azaz a további előadásokat kizárja, azaz ebből kiindulva ezt is az eventualitás megjelenési formájaként kellene értelmezni.

A 252. § 1. bekezdés szerinti utólagos előadás miatti preklúzió sem mutat álláspontom szerint az eventualitás felé, hiszen egyfelől az eshetőségi elv *kiszámíthatóságot* eredményez, mivel a fél tudatában van annak, hogy késedelmes előadását a törvény(!) – és nem a *bíró* – kizárja (és nem *kizárhatja*) az eljárásból. Másfelől azt is ki kell emelni, hogy eventualitás esetén a kiszámíthatóságból fakadóan mindig *előrelátható* az az időpont, amelyet követően egyértelműen megállapítható az előadás késedelmessége (például hatályos jogban a perfelvétel lezárása), amely preklúziót eredményez. A 252. § szerinti bírói kizárás esetén ez nem figyelhető meg, a bíróság *utólagosan*, az előadást követően tudta megállapítani annak késedelmességét, amelyet kizárás *követhetett* (bírói mérlegelést követően, ha a kizárás fentebb említett egyéb feltételei fennálltak). Tagadhatatlan, hogy a bírói preklúzió

és a bíróság arra a meggyőződésre jut, hogy az alperes védekező eszközeit a perelhúzás szándékával vagy durva gondatlanságból nem adta elő korábban.

⁵⁰ Jürgen Damrau: *Die Entwicklung einzelner Prozeßmaximen seit der Reichszivilprozeßordnung von 1877*. Paderborn, Schönigh, 1975. 29. Ezzel egyezően lásd Jürgen Damrau: *Der Einfluß der Ideen Franz Kleins auf den Deutschen Zivilprozeß*. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag“*. Wien, Manz, 1988. 167.

klátásba helyezése is a megfelelő *időben* való előterjesztésre sarkallja a felet, de nem pozitív tartalmú kötelezettségként (mint az eshetőségi elv), hanem negatív értelemben azáltal, hogy el kívánja kerülni a perek elhúzását.⁵¹

A törvény elfogadását követően nyomban felmerültek kritikák a CPO 252. §-ában rögzített bírói preklúziós rendelkezés hatékonyságát illetően, amelyek közül csak a legfontosabbakat emelem ki.⁵² Canstein már 1877-ben kritikával illette a szabály azon aspektusát, amelyet fentebb már említettem, azaz hogy a CPO csak az alperes védekező eszközének késedelmes előterjesztése esetére tette lehetővé a preklúziót, a felperes ilyen irányú magatartása szankcionálatlanul maradt.⁵³ A bírói mérlegelési lehetőséget (pontosabban a bírói szuverenitást) túl tágnak gondolta, a visszautasítás feltételeit pedig nem tartotta eléggé pontosan meghatározottaknak.⁵⁴ Azt ugyanakkor elismerte, hogy a bírói szuverenitáson alapuló preklúzióra a CPO rendszerében szükség volt.⁵⁵

Sonnenschmidt a 252. § kapcsán úgy vélekedett, hogy jogalkotási hibának (*legatorischer Fehler*) kell tekinteni, hogy a törvény nem állított fel korlátokat a felek előterjesztései vonatkozásában – amely joghátrányokat eredményezne azok be nem tartása esetén –, hanem annak megállapítását a bíróra bízta.⁵⁶ Ez ugyanakkor szerinte azt eredményezi, hogy a részrehajlás látszata (*Schein der Parteilichkeit*), a túlzott szigor és az önkény elkerülése érdekében a bíróság nem vagy csak a leg-ritkább esetekben él azokkal az eszközökkel, amelyeket a törvény a kezébe ad.⁵⁷ Wach szerint pedig azzal, hogy az ugyanazon célt szolgáló eljárási cselekmények sorrendjét a törvény a felekre bízta, megnyílt a perelhúzás veszélye.⁵⁸

⁵¹ Ezért jelentett az 1976. évi egyszerűsítési novella fontos paradigmaváltást, hiszen a negatív pervezetés mellett egy pozitív tartalmú kötelezettség is megjelent a németeknél (lásd *Prozessförderungspflicht*), amely miatt vitatottá vált, hogy ezzel a német perjog visszatért-e az eshetőségi elvhez. Damrau az 1976. évi novellát egyébként az eshetőségi elvhez való visszatérésként értékelte. Damrau (1988): i. m. 171.

⁵² Lásd részletesen Damrau (1975): i. m. 148–154.

⁵³ Canstein (1880): i. m. 252.

⁵⁴ Canstein (1880): i. m. 254.

⁵⁵ Canstein (1880): i. m. 248.

⁵⁶ Sonnschmidt: Über das der Civilprozessordnung für das Deutsche Reich vom 30. Januar 1877 zu Grunde liegende Prinzip der Mündlichkeit. *Zeitschrift für Deutschen Civilprozess*, 2. (1880). 235.

⁵⁷ Sonnschmidt (1880): i. m. 234–235. 4. lj.

⁵⁸ Wach (1887): i. m. 106.

4.2. A német perjog liberalizmusának hatása az osztrák és a magyar szabályozásra

Az osztrák és a magyar perjog szabályozása nagyban hasonlított a német megoldásra, ezért csak a különbségekre térek ki. Az egyik fontos kérdés a kérelemre történő szankcióalkalmazás kérdése. A magyar szakirodalomban egyébként Fodor Ármin egyetértett a kérelemre történő visszautasítással, mondván: „ha az ellenfél maga nem kívánja a mellőzést, ha ő neki nem sürgős az ügy és nem akarja magát kitenni annak, hogy ellenfele az utólagos tényállításokat és bizonyítékokat más uton, akár felebbvitellel, akár perújítással érvényesítse, nincs ok, hogy a bíróság hivatalból a feleknek és az ügy alapos elbírálásának hátrányára figyelmen kívül hagyja azokat”.⁵⁹ Az idő nem igazolta ezt az álláspontot, hiszen a német perjog a liberális felfogás revíziója során az ilyen szellemiségű preklúziós rendelkezéseket is átszabta. Azt hozzá kell tenni, hogy a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikk a sommás eljárásról ugyancsak a kérelemre való visszautasítást ismerte. Az, hogy az 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról (Pp.) végül más álláspontra helyezkedett, az az öZPO-nak köszönhető.

4.2.1. Az osztrák perjog megoldása

Az osztrák perjogi szakirodalom szerint „a polgári per célja a lehető legteljesebb és legpontosabb ténybeli alapon történő döntés a felek előadásainak keretei között”.⁶⁰ Az első tényező, amelyben Klein eltért a német perjog felfogásától, hogy a felek oldaláról közelítve is sokkal inkább elérje a perkoncentrációt, az az *igazmondási és a teljes körű előadási kötelezettség* törvényi szintű kimondása volt (öZPO 178. §). Azzal, hogy e két kötelezettség a felek előadásai keretében érvényesült, azt jelentette, az osztrák perjog – a némettel ellentétben – a felek „játéktérét” már a törvény elfogadásakor is döntően korlátozta.⁶¹ Az igazmondási kötelezettség nemcsak a bizonyítási eljárás során, hanem már az előterjesztések megtétele esetén is megkövetelt a felek részéről.⁶²

⁵⁹ Fodor Ármin: Az új osztrák polgári perrendtartás. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 12. (1896), 7. 3.

⁶⁰ Hans W. Fasching: *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts: Lehr- und Handbuch für Studium und Praxis*. Wien, Manz, 1990. 344; Kodek–Mayr (2018): i. m. 249.

⁶¹ Fasching (1990): i. m. 344–345.

⁶² Winfried Kralik: Die Verwirklichung der Ideen Franz Kleins in der Zivilprozeßordnung von 1895. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge*

A perkoncentráció vonatkozásában Klein felismerte, hogy a pereskedéssel járó jelentős gazdasági hátrányok, költségek és az eljárások hosszadalmasságának részben az az oka, hogy a felek számos irreleváns nyilatkozattal terhelik a peranyagot, amely ugyanakkor a passzív bírói szerep elkerülhetetlen következménye.⁶³ Ebből fakadóan a bírót erős pervezető jogosítványokkal ruházta fel, amely több elemet foglalt magában.⁶⁴ A második tényező tehát, amit a német perjoghoz képest különbségként ki kell emelni, hogy a bíróság a perelhúzó szándékkal tett percselekményt hivatalból is figyelmen kívül hagyhatta (öZPO 179. § 2. mondat).

4.2.2. A magyar Pp. megoldása

A Pp. vonatkozásában abból kell kiindulnunk, hogy a perbeli cselekvés szabadságát is – bár természetesen nagyrészt ugyanolyan tartalommal mondta ki, mint a másik két kódex – más tartalommal határozta meg, ugyanis nem általánosságban az utolsó tárgyaláshoz kötötte a szabad cselekvési lehetőséget, hanem *az adott kérdést eldöntő* utolsó tárgyalásig. A Pp. megfogalmazása így *kellőképpen absztrakt* volt ahhoz, hogy mindenféle, az érdemleges tárgyaláson megtehető cselekményt magában foglalhasson. A „fennforgó kérdést elintéző határozatot megelőző” fordulat alapján elsősorban a magánjogi kérdések tartoztak ide, amelyekre vonatkozólag az ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig lehetett nyilatkozatokat előterjeszteni. Az ítélet ugyanakkor nemcsak a teljes ítéletet, hanem a részítéletet, a közbenszóló (mai terminológiával: közbenső) ítéletet, sőt a kiegészítő ítéletet is magában foglalta. A „fennforgó kérdés” ugyanakkor eljárásjogi jellegű is lehetett, hiszen például ha a fél egy határidőt elmulasztott, és a tárgyaláson igazolási kérelmet terjesztett elő, akkor ennek elbírálásáig szabadon felhozhatott bármilyen körülményt annak alátámasztása céljából.⁶⁵

A Pp. kimondta, hogy „[a] bíróság a félnek az [...] oly utólagos előadásait és utólagosan ajánlott bizonyítékait, a melyek figyelembevételre a tárgyalás elhalasztását

des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag”. Wien, Manz, 1988. 91.

⁶³ Klein (1891): i. m. 21–22.

⁶⁴ E vonatkozásban lásd részletesen Kengyel (2003): i. m. 110–116; Madelaine Tolani: *Parteiherrschaft und Richtermacht. Die Verhandlungs- und die Dispositionsmaxime im Lichte divergierender Prozessmodelle.* Tübingen, Mohr Siebeck, 2019. 126–134; Nörr (2015): i. m. 148–149.

⁶⁵ Indokolás a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslathoz. *Az 1910. évi június hó 25-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai.* IV. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1910. 73. ir. 311.

tenné szükségessé, hivatalból is figyelmen kívül hagyhatja, ha arról győződik meg, hogy a fél előadásait az ügy elintézésének késleltetése végett szándékosan halogatta” (Pp. 222. § 1. bek.). A szabály megegyezett az öZPO-ban meghatározottakkal.

5. Összegzés

A 19. századi német, osztrák és magyar perjogi reformtörekvések egyik fő pontja az eshetőségi elv elejtésének szükségessége és a szóbeli tárgyalás egységességének bevezetése volt. A processzualisták ugyanakkor továbbra is a preklúzióban látták azt az eszközt, amellyel a pert mederben tarthatták. Itt ugyanakkor kitűnik, hogy az eventualitás értékválasztás eredménye, hiszen a per hatékonyságát a *gemeines Recht* idején az eshetőségi elvvel együtt járó objektív preklúzióval látták biztosított-nak, a 19. században pedig ezt már a szóbeli tárgyalás egységessége⁶⁶ és a negatív bírói pervezető tevékenység formájában jelenítették meg.

A bírói preklúziót illetően annyit szükséges kiemelni, hogy a jogalkotók az egyik extremitást egy másikkal váltották fel,⁶⁷ hiszen míg az eshetőségi elv teljesen figyelmen kívül hagyja az egyes perek jellemzőit és az életviszonyokat, mivel objektív preklúzióval operál, addig a 19–20. században megalkotott német, osztrák és magyar perrendek ugyan megkövetelték a féli szubjektum figyelembe-vételét a bírói preklúzió során, de a perrendek azt csak a *vétkesség legmagasabb foka, a perelhúzó szándék (Verschleppungsabsicht)*⁶⁸ esetén engedték alkalmazni, és még ennek megvalósulása esetén is engedtek mérlegelést a bíróság számára a preklúziót illetően.

Felhasznált irodalom

Ahrens, Martin: *Prozessreform und einheitlicher Zivilprozess. Einhundert Jahre legislative Reform des deutschen Zivilverfahrensrechts vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Verabschiedung der Reichszivilprozessordnung*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.

⁶⁶ Steffen Schlunker: *Litis contestatio. Eine Untersuchung über die Grundlagen des gelehrten Zivilprozess in der Zeit vom 12. bis zum 19. Jahrhundert*. Frankfurt (aM), Vittorio Klostermann, 2008. 642–643.

⁶⁷ Johann Braun: *Lehrbuch des Zivilprozeßrechts. Erkenntnisverfahren*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014. 626.

⁶⁸ A dZPO-ban elegendő volt a durva gondatlanság is (*grobe Nachlässigkeit*), ugyanakkor ott pedig csak kérelemre lehetett alkalmazni a preklúziót, és csak az alperes cselekményei vonatkozásában.

- Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletábrák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006.
- Balogh Judit: A neoabszolútizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta 70*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2022. 77–83.
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság, 1996.
- Braun, Johann: *Lehrbuch des Zivilprozeßrechts. Erkenntnisverfahren*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014.
- Canstein, Raban Freiherr von: *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des österreichischen Zivilprozessrechtes*. I. kötet. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1880.
- Chizzini, Augusto: Der Code de procédure civile und Napoleon: Einige Überlegungen – aus Anlass seines zweihundersten Todestages – zu dem Mythos von einer liberalen Kodifikation. *Zeitschrift für Zivilprozess*, 135. (2022), 1. 67–89.
- Damrau, Jürgen: *Die Entwicklung einzelner Prozeßmaximen seit der Reichszivilprozeßordnung von 1877*. Paderborn, Schöningh, 1975.
- Damrau, Jürgen: Der Einfluß der Ideen Franz Kleins auf den Deutschen Zivilprozeß. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag“*. Wien, Manz, 1988. 157–171.
- Engel, Hans Ulrich: *Beweisinterlokut und Beweisbeschluß im Zivilprozeß*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1992.
- Engelmann, Arthur et al.: Germany and Austria. In Robert Wyness Millar (szerk.): *A History of Continental Civil Procedure*. Boston, Little, Brown and Company, 1928. 507–645.
- Fasching, Hans W.: *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts. Lehr- und Handbuch für Studium und Praxis*. Wien, Manz, 1990.
- Fodor Ármin: Az új osztrák polgári perrendtartás. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 12. (1896), 7. 1–39.
- Förster, A. – Richard Kann: *Die Zivilprozeßordnung für das Deutsche Reich*. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1913.
- Garay Dezső: Még egyszer a ptr. 113. §-ról. *Jogtudományi Közlöny*, 14. (1879), 37. 293–294.
- Goldschmidt, James: *Zivilprozessrecht*. Berlin, Julius Springer, 1932.
- Hess, Burkhard: Deutsches Zivilprozessrecht zwischen nationaler Eigenständigkeit und europäischem Anpassungszwang. *Ritsumeikan Law Review*, 27. (2010). 191–208.
- Homoki-Nagy Mária: Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről. In Hajdú József (szerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 83–92.

- Jelinek, Wolfgang: Einflüsse des österreichischen Zivilprozessrechts auf andere Rechtsordnungen. In Walther J. Habscheid (szerk.): *Das deutsche Zivilprozessrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Gieseking, 1991. 41–89.
- Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, Osiris, 2003.
- Kip, Hans-Gerhard: *Das sogenannte Mündlichkeitsprinzip. Geschichte einer Episode des deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1952.
- Klein-Bruckschwaiger, Franz: Zur Entstehung der Allgemeinen Gerichtsordnung. Das Werk des Schweizer J. H. Froidevo. *Juristische Blätter*, 89. (1967), 7–8. 192–196.
- Klein, Franz: *Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Oesterreich*. Leipzig–Wien, Deuticke, 1891.
- Klein, Franz – Friedrich Engel: *Der Zivilprozess Oesterreichs*. Mannheim–Berlin–Leipzig, Bensheimer, 1927.
- Klingler, Rafael: *Die Eventualmaxime in der Schweizerischen Zivilprozessordnung*. Zürich, Helbing & Lichtenhahn, 2010.
- Kodek, Georg E. – Peter Mayr: *Zivilprozessrecht*. Wien, Facultas, 2018.
- Kralik, Winfried: Die Verwirklichung der Ideen Franz Kleins in der Zivilprozeßordnung von 1895. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag“*. Wien, Manz, 1988. 89–96.
- Magyary Géza: Magyar perjogi reformmozgalmak. In *Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai a polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből. I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. 3–18.
- Materialien zu den neuen österreichischen Civilprocessgesetzen*, Bd. I. Wien, k.k. Justizministerium, 1898.
- Máthé Gábor: A felsőbírósági reform és a polgári törvénykezési rendtartás. In Kiss Daisy – Varga István (szerk.): *Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003. 655–670.
- Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Mittermaier, Carl Joseph Anton: *Der gemeine deutsche bürgerliche Prozeß in Vergleichung mit dem preußischen und französischen Civilverfahren und mit den neuesten Fortschritten der Prozeßgesetzgebung*. I. kötet. Bonn, Adolf Marcus, 1822.
- Mühl, Otto: Beweisinterlokut und Beweisbeschluß im hannoverschen Prozeßrecht und der geltenden Reichszivilprozeßordnung. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 66. (1953), 3. 165–188.
- Nörr, Knut Wolfgang: *Ein geschichtlicher Abriss des kontinentaleuropäischen Zivilprozesses in ausgewählten Kapiteln*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2015.
- Oberhammer, Paul: Speeding up civil litigation in Austria: past and present instruments. In C. H. van Rhee (szerk.): *The Law's Delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation*. Antwerpen–Groningen, Intersentia, 2004. 217–232.

- Oberhammer, Paul – Tanja Domej: Delay in Austrian Civil Procedure and the Legislator's Response. In C. H. van Rhee (szerk.): *Within a Reasonable Time. The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*. Berlin, Duncker & Humblot, 2010. 255–277.
- Oberhammer, Paul – Tanja Domej: Germany, Austria, Switzerland (ca. 1800–2005). In C. H. van Rhee (szerk.): *European Traditions of Civil Procedure*. Antwerpen–Oxford, Intersentia, 2005. 103–128.
- Oestmann, Peter: *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2015.
- Ogris, Werner: Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918. In Adam Wandruszka – Peter Urbantisch (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. II. kötet. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1975. 538–662.
- Ökröss Bálint: Közlemények az orsz. bizottság tanácskozásairól a törv. rendtartás tárgyában. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867a), 40. 244–245.
- Ökröss Bálint: Polgári törvénykezési rendtartás. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867b), 24. 121–124.
- Ökröss Bálint: *A törvénykezés reformjai*. Pest, Eggenberger, 1869.
- Papp László: Az Ordo judiciarius pro omnibus tribunalibus et foris judiciariis Regni Hungariae praescriptus. *Miskolci Jogi Szemle*, 12. (2017), 1. 87–99.
- Ráth György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Schauer, Hugo: A szóbeli tárgyalás elhalasztása. *Jogtudományi Közlöny*, 46. (1911), 47. 397–398.
- Schlinder, Steffen: *Litis contestatio. Eine Untersuchung über die Grundlagen des gelehrten Zivilprozess in der Zeit vom 12. bis zum 19. Jahrhundert*. Frankfurt (aM), Vittorio Klostermann, 2008.
- Schnierer Gyula: Észrevételek a polgári törvénykezési rendtartás javaslatára. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867), 42. 260–262.
- Schoibl, Norbert: *Die Entwicklung des österreichischen Zivilverfahrenrechts*. Frankfurt (aM) – Bern – New York, Peter Lang, 1987.
- Schulte, Josef: *Die Entwicklung der Eventualmaxime. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1980.
- Sonnenschmidt: Über das der Civilprozessordnung für das Deutsche Reich vom 30. Januar 1877 zu Grunde liegende Prinzip der Mündlichkeit. *Zeitschrift für Deutschen Civilprozess*, 2. (1880), 208–265.
- Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media, 1997.
- Szladits Károly: A magánjogi tényállások. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. I. kötet. Budapest, Grill, 1941. 244–347.
- Tolani, Madelaine: *Parteiherrschaft und Richtermacht. Die Verhandlungs- und die Dispositionsmaxime im Lichte divergierender Prozessmodelle*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2019.

- Újlaki László: Visszaélés a joggal a polgári eljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 44. (1989), 9. 455–461.
- Van Caenegem, Raoul Charles: History of European Civil Procedure. In Mauro Cappelletti (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law Vol. XVI. Civil Procedure*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014. 3–114.
- Van Rhee, C. H.: Civil Litigation in Twentieth Century Europe. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 75. (2007), 3. 307–320.
- Varga Endre: A magyar igazságszolgáltatás átszervezése II. József korában. *Századok*, 94. (1960), 5–6. 736–749.
- Wach, Adolf: *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*. I. kötet. Leipzig, Duncker & Humblot, 1885.
- Wall, Andrea: Austria and Germany – A History of Successful Reforms. In van C. H. Rhee – Fu Yulin (szerk.): *Civil Litigation in China and Europe. Essays on the Role of the Judge and the Parties*. Dordrecht, Springer, 2014. 141–177.

Jogforrások

1781. évi osztrák általános bírósági rendtartás (Allgemeine Gerichtsordnung)
1793. évi porosz általános bírósági rendtartás (Allgemeine Gerichtsordnung für die preußischen Staaten)
1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában
1873. évi osztrák bagatelleljárási törvény (Gesetz über das Bagatellverfahren)
1877. évi német birodalmi polgári perrendtartás (Reichscivilprozessordnung)
1893. évi XVIII. törvénycikk a sommás eljárásról
1895. évi osztrák polgári perrendtartás (Zivilprozessordnung)
1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról